

עין הרע ביהדות: המקורות מן התורה, הש"ס, הזוהר, הקבלה והפוסקים

מן השער של בני יעקב ועד כנפיה של רחל אמנו: מה לימדו חז"ל על העין, ואיך שומרים ממנה בלי לחיות בפחד

כמעט בכל בית יהודי שמעו את המילים "בלי עין הרע". סבתא אומרת אותן כשהיא מסתכלת על הנכדים, אמא לוחשת "בן פורת יוסף" כשמחמיאים לתינוק, ויש מי שמתבייש לספר על הצלחה שלו פן "ישימו לו עין". מאחורי המנהגים הפשוטים האלה עומד עולם שלם של תורה: פסוקים בחומש, דברי חז"ל במשנה ובגמרא, סודות בזוהר הקדוש, והלכות שנפסקו בשולחן ערוך.

במאמר קצר שכתבתי בעבר, על עין הרע ועל הדרך הנכונה להתמודד איתה, נגעתי בעיקרי הדברים. כאן אני רוצה ללכת עם הקוראים לאט, מקור אחר מקור, מן התורה ועד הפוסקים והמקובלים. ונראה שני דברים שהולכים יחד לאורך כל הדרך: חז"ל לקחו את עין הרע ברצינות גמורה, ובאותה נשימה לימדו אותנו לחיות בלי פחד, בעין טובה, בצניעות ובשמחה במה שיש.

מה היא עין הרע

המשנה הידועה במסכת אבות מונה את עין הרע בין שלושה דברים שמקצרים את חיי האדם:

"רבי יהושע אומר, עין הרע, ויצר הרע, ושנאת הבריות, מוציאים את האדם מן העולם"

משנה, אבות ב, יא

הרע"ב מביא שני פירושים במשנה הזאת, ושניהם נכונים ומשלימים זה את זה. לפי הפירוש הראשון, עין הרע היא מידה בנפש של האדם עצמו: "שאינו מסתפק במה שיש לו ומחזר אחר דברים אחרים". ולפי הפירוש השני, זה מי "שמכניס עין הרע בממון חברו או בבניו ומזיק לו".

רבנו יונה מחבר את שני הצדדים. מי שאינו שמח בחלקו ומביט בקנאה בעשירות של חברו, "הוא גורם רע לעצמו ולחברו". המבט הרע שורף את מה שהוא מביט בו, ובאותה שעה הוא שורף גם את המביט עצמו, כי הלב שלו מתמלא צער ותאוה לדברים שאינם שלו. ובאותה דרבי נתן מפרשים את המשנה באופן פשוט ונוגע ללב: "שכשם שאדם רואה את ביתו של עצמו כך יהא רואה ביתו של חברו".

הנה היסוד של כל המאמר. עין הרע מתחילה בעין של מי שמסתכל, הרבה לפני שהיא פוגעת במי שמסתכלים בו. ולכן הדרך הראשונה להינצל ממנה היא לתקן את העין שלנו.

שרה אמנו והגר

המקום הראשון בתורה שחז"ל מצאו בו עין הרע הוא בבית של אברהם אבינו. שרה, שלא זכתה לבנים, נתנה לאברהם את הגר שפחתה, והגר הרתה. "ותרא כי הרתה ותקל גברתה בעיניה". שרה נפגעה ואמרה: "ישפט ה' ביני וביניך". רש"י שם מדויק שהמילה "וביניך" כתובה בתורה מלאה, ביו"ד נוספת, וקורא בה "ובניך":

"שהכניסה עין הרע בעבורה של הגר והפילה עברה"

רש"י, בראשית טז, ה

ומוכיח רש"י את דבריו מן המלאך, שאמר להגר "הנך הרה", אף שכבר הרתה קודם לכן. ומכאן "שהפילה הריון הראשון".

המקור לדברים הוא במדרש בראשית רבה (מה, ה), ששואל: כבר נאמר "ויבא אל הגר ותהר", ומה תלמוד לומר אחר כך "הנך הרה וילדת בן". ומשיב: "מלמד שהכניסה בה שרה עין רעה והפילה עברה".

יש לדעת שרש"י עצמו, בפסוק יא, מביא גם את פשוטו של מקרא: "כשתשובי תהרי", כלומר המלאך מבשר על העתיד. אבל דרשת חז"ל נשארה, והיא מלמדת לקח גדול. שרה אמנו הייתה נביאה, צדקת שאברהם נצטוו לשמוע בקולה. ואם מבט של צער וכאב, מעיניה של צדקת כזאת, היה בו כוח כזה, אנחנו לומדים כמה כוח יש בעין של כל אדם, וכמה צריך כל אחד מאיתנו לשמור עליה.

יעקב ובניו: לא כולם בשער אחד

כשהיה רעב בארץ כנען, אמר יעקב אבינו לבניו: "למה תתראו". ובמדרש:

"אמר יעקב לבניו, אתם גבורים, אתם נאים, אל תכנסו בשער אחד ואל תעמדו במקום אחד, שלא תשלט בכם עין הרע"

בראשית רבה צא, ו

ורש"י מביא את הדברים על הפסוק "ויבאו בני ישראל לשבר בתוך הבאים": הם הסתירו את עצמם בתוך ההמון, "לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כלם בפתח א', אלא שיכנס כל א' בפתחו, כדי שלא תשלט בהם עין הרע, שכלם נאים וכלם גבורים" (רש"י בראשית מב, ה).

תחשבו על התמונה. עשרה אחים, גבורים ויפים, נכנסים יחד בשער אחד של עיר זרה. כל העיניים מופנות אליהם. יעקב אבינו לא אמר להם להסתתר מפחד. הוא לימד אותם צניעות: גם מי שיש לו מעלות, אינו צריך להציג אותן לראווה.

ועוד קודם לכן, אחרי העקדה, אנחנו מוצאים דבר דומה אצל אברהם אבינו. הפסוק אומר "וישב אברהם אל נעריו", ויצחק אינו מוזכר. ובמדרש: "רבי חנינא אמר שלחו בלילה מפני העין" (בראשית רבה נו, יא). אחרי נס כזה, שכל העולם ידבר עליו, שלח אברהם את בנו בשקט, בחשכה, שלא ישלטו בו עיניים.

בן פורת יוסף

יעקב אבינו בירך את יוסף: "בן פורת יוסף בן פרת עלי עין" (בראשית מט, כב). רש"י מפרש שהיה "חנו נטוי על העין הרואה אותו", ומוסיף שחז"ל דרשו את הפסוק "לענין שלא ישלט בזרעו עין הרע". וגם כשבירך יעקב את מנשה ואפרים, בירך אותם "וידגו לרב בקרב הארץ", כמו דגים.

ובגמרא מסופר מעשה מפליא ברבי יוחנן, שהיה יפה תואר מאוד. הוא היה הולך ויושב ליד שערי הטבילה, כדי שבנות ישראל העולות מן הטבילה יביטו בו, ויזכו לבנים יפים ולומדי תורה כמותו. שאלו אותו חכמים אם אינו חושש מעין הרע, והשיב:

”אנא מזרעא דיוסף קא אתינא, דלא שלטא ביה עינא בישא, דכתיב 'בן פורת יוסף בן פורת עלי עין', ואמר רבי אבהו: אל תקרי 'עלי עין', אלא 'עולי עין'”

ברכות כ"ע"א; בבא מציעא פד ע"א

”עולי עין”, מפרש רש"י, ”מסולקין מן העין שאינה שולטת בהן”. והגמרא מביאה עוד טעם, מן הברכה ”וידגו לרב”:

”מה דגים שבים מים מכסין עליהם ואין עין הרע שולטת בהם, אף זרעו של יוסף אין עין הרע שולטת בהם”

ברכות כ"ע"א

ויש בגמרא שם טעם שלישי, והוא אולי היפה מכולם:

”עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו, אין עין הרע שולטת בו”

ברכות כ"ע"א

יוסף הצדיק עמד בבית פוטיפר, ועיניו לא רצו ליהנות ממה שאינו שלו. ומי ששומר על עיניו, מידה כנגד מידה, עיניים של אחרים אינן שולטות בו.

ומעניין לראות שגם יהושע, שבא משבט אפרים, השתמש בעצה הזאת. כשבאו אליו בני יוסף וטענו שהם עם רב ואין להם די נחלה, אמר להם ”עלה לך היערה”. ובגמרא: ”לכו והחבאו עצמכם ביערים, שלא תשלוט בכם עין רע”. ואף שהם השיבו שהם מזרעו של יוסף, מסכמת הגמרא:

”התם עצה טובה קא משמע לן, דאיבעי ליה לאיניש לאיזדהורי מעינא בישא”

בבא בתרא קיח ע"א

כלומר, גם מי שיש לו זכות אבות, טוב שיזהר.

רחל אמנו פורשת כנפיה

הזהר הקדוש מגלה סוד נפלא על הברכה של יוסף. כשבא עשו לקראת יעקב, השתחוו לפניו כל האמהות עם ילדיהן, ובכולן נאמר שהאמהות הלכו קודם. אבל ברחל כתוב "נגש יוסף ורחל", יוסף הלך לפני אמו. רש"י (בראשית מט, כב) מביא שיוסף חשש שעשו "עינו רמה" ויתן עיניו באמו, והגדיל את קומתו לכסות עליה. ועל זה נאמר "בן פרת עלי עין".

והזהר בפרשת בלק ממשיך את הסיפור לדורות. כשעמד בלעם על ההר ורצה להביט בישראל בעין רעה, רחל אמנו ראתה שעינו מושחזת לרעה, "נפקת ופרישת גדפהא עלייהו, וחפאת על ברהא", יצאה ופרשה את כנפיה עליהם וכיסתה על בניה. ואומר הקב"ה ליוסף:

"את חפית על אמך, אמך תחפי עליהו. את חפית על אמך, אמך תחפי עלך"

זוהר, פרשת בלק

אני חושב שאין בכל הסוגיה הזאת דבר שנוגע ללב יותר מזה. ילד שמכסה בגופו על אמא שלו, שאיש לא יפגע בה במבט. ואמא שמאות שנים אחר כך יוצאת ופורשת כנפיים על הילדים שלה. כל מי שעבר ליד קבר רחל ושפך שם את לבו, מכיר את ההרגשה הזאת. אנחנו לא לבד. יש אמא שמכסה.

המניין והשקלים

כשציווה הקב"ה את משה למנות את ישראל, אמר: "ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם" (שמות ל, יב). רש"י מסביר שלא מונים את ישראל לגולגולת, אלא כל אחד נותן מחצית השקל ומונים את השקלים. וטעם הדבר:

”שהמנין שולט בו עין הרע, והדבר בא עליהם, כמו שמצינו בימי דוד”

רש”י, שמות ל, יב

ובגמרא נקבעה מכאן הלכה: ”אמר רבי יצחק: אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה” (יומא כב ע”ב). ולכן בבית המקדש, כשהיו מפיסים מי יזכה בעבודה, היו מוציאים אצבעות ומונים את האצבעות, ולא את האנשים. רבנו בחיי מבאר את העומק של הדבר. הברכה שבעולם הזה פועלת בדרך של נס נסתר, וכל דבר שנמדד ונספר יוצא מן הנסתר אל הגלוי, ושם ”עין הרע שולטת בעצם הדבר המדוד”. ועל זה אמרו חז”ל:

”אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, שנאמר: ”יצו ה’ אתך את הברכה באסמך””

תענית ח ע”ב; בבא מציעא מב ע”א

ושם בגמרא מובא שמי שבא למדוד את גרנו, מתפלל קודם: ”יהי רצון מלפניך ה’ אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידנו”. אבל אם מדד ואחר כך התפלל, ”הרי זו תפלת שוא”. כל עוד הדבר מכוסה, הברכה יכולה לשרות בו. והזהר בפרשת פקודי מוסיף שהכסף של מחצית השקל בא מצד הימין, צד החסד, ”ועל דא, בכל אתר דסטרא דימינא אשתכח, עינא בישא לא שלטא ביה”. במקום שיש חסד ונתינה, אין לעין הרע שליטה.

הלוחות השניים ניתנו בצניעות

הלוחות הראשונים ניתנו במעמד הר סיני, לעיני כל ישראל, בקולות וברקים. והלוחות השניים ניתנו אחרת לגמרי: ”ואיש לא יעלה עמך וגם איש אל ירא בכל ההר” (שמות לד, ג). ורש”י שם:

”הראשונות ע”י שהיו בתשואות וקולות וקהלות, שלטה בהן עין רעה, אין לך יפה מן הצניעות”

רש”י, שמות לד, ג

ובמדרש תנחומא (כי תשא, לא) מביאים לכך פסוק מן הנביא: "ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך".

ובמדרש במדבר רבה יש משל יפה על כך. מלך אחד עשה לבתו קידושין גדולים, ושלטה בהם עין רעה. כשבא להשיא אותה, נתן לה קמיע, ואמר לה שיהיה עליה, שלא תשלוט בה עין רעה עוד. כך עשה הקב"ה: את הלוחות הראשונים נתן בפומבי גדול ונשתברו, וכשהקימו את המשכן, הקדים ונתן לישראל את ברכת כהנים, שהיא הקמיע:

"יברכך ה' וישמרך, מן עין רעה"

במדבר רבה יב, ד

הברכה הראשונה שהכהנים מברכים את ישראל בכל יום היא, לפי המדרש, שמירה מעין רעה.

עינו של בלעם

אם יוסף הוא האיש שאין עין הרע שולטת בו, בלעם הוא האיש שעינו היא עין הרע עצמה. על הפסוק "וישא בלעם את עינו וירא את ישראל שכן לשבטיו" כותב רש"י:

"בקש להכניס בהם עין רעה, והרי יש לך שלש מדותיו, עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה"

רש"י, במדבר כד, ב

ורש"י ממשיך ומבאר מה ראה בלעם באותה שעה: "ראה שאין פתחיהם מכונין זה כנגד זה, שלא יציץ לתוך אהל חברו". עם שבו כל אחד שומר על הפרטיות של שכנו ואינו מציץ לתוך ביתו, עין רעה לא יכולה לו. ועל זה אמר "מה טבו אהליך יעקב", וכפי שמפרש רש"י שם: "על שראה פתחיהם שאינן מכונין זה מול זה".

המשנה באבות מעמידה את בלעם מול אברהם אבינו:

”עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה, מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה, מתלמידיו של בלעם הרשע”

משנה, אבות ה, יט

והרמב”ם בפירושו למשנה מסביר ש”עין טובה היא ההסתפקות”, ועין רעה היא ”החריצות לקנות הממון”. אברהם אבינו הסתפק במה שיש לו, ושמח בטובתם של אחרים. בלעם רדף אחרי כסף, ולא יכול היה לראות טוב אצל אחרים.

והזהר הקדוש מגלה איך פועלת עין רעה. בעל עין רעה אינו יכול לפגוע במה שהוא מגנה. הוא פועל דווקא כשהוא משבח: ”חמו כמה טבא דא, כמה יאה דא”, ראו כמה זה טוב, כמה זה יפה. השבח שיוצא מלב צר הוא עצמו העין הרעה. וכך עשה בלעם, פתח בשבח ”מה טבו אהליך”. אבל הקב”ה הקדים רפואה למכה, וזה שנאמר ”ותהי עליו רוח אלהים”, כלומר על ישראל:

”כמאן דפריש סודרא על רישיה דינוקא, בגין דלא ישלוט בהו עינוי”

זוהר, פרשת בלק

כמו שאמא פורשת מטפחת על ראש התינוק, כך פרש הקב”ה את רוחו על ישראל. ובאותו מקום מביא הזוהר את מה שאמרו חכמים: ”האי מאן דאעבר בריה בשוקא, ומסתפי מעינא בישא, יחפי סודרא על רישיה”, מי שעובר עם בנו בשוק וחושש מעין רעה, יכסה את ראש הילד בבד.

ומול עינו של בלעם עומד הכהן. ”טוב עין הוא יברך כי נתן מלחמו לדל” (משלי כב, ט). ומכאן הלכה בגמרא:

”אין נותנין כוס של ברכה לברך אלא לטוב עין”

סוטה לח ע”ב

והזהר בפרשת נשא אומר שכהן שאינו אוהב את העם, או שהעם אינו אוהב אותו, לא יישא כפיו לברך. רק עין שאוהבת יכולה להעביר ברכה.

עדויות מן התלמוד

◆ רב בבית הקברות

על הפסוק "והסיר ה' ממך כל חלי" (דברים ז, טו), אמר רב: "זו העין". ומביאה הגמרא את מה שעשה רב עצמו:

"דרב סליק לבי קברי, עבד מאי דעבד, אמר: תשעין ותשעה בעין רעה, ואחד בדרך ארץ"

בבא מציעא קז ע"ב

רש"י מפרש מה עשה שם רב: "יודע היה ללחוש על הקברות ולהבין על כל קבר וקבר באיזו מיתה מת, אם מת בזמנו אם בעין רעה".

אבל צריך ללמוד את הסוגיה עד סופה. באותו מקום בגמרא נאמרו עוד דעות: שמואל אמר "זה הרוח", רבי חנינא אמר "זו צינה", ורבי אלעזר אמר "זו מרה". ובתלמוד הירושלמי מובא הסבר מאיר עיניים למחלוקת: "רב על ידי דהוה שרי תמן דעיינא בישא שכיחא תמן", רב גר במקום שעין הרע הייתה מצויה שם, ולכן ראה אותה בכל מקום. רבי חנינא גר בציפורי, מקום קר, ולכן אמר "בצינה". ושם בסוף הדברים:

"ורבנן אמרי. תשעים ותשעה מתים בפשיעה ואחד בידי שמים"

תלמוד ירושלמי, שבת פרק יד הלכה ג

חכמים לימדו שרוב הנזקים באים מחוסר זהירות של האדם עצמו. התורה לא מבקשת שנחפש את עין הרע מאחורי כל מכשול. היא מבקשת שנשמור על עצמנו, על בריאותנו ועל מעשינו, ובתוך כל זה גם נשמור על העין.

שתים עשרה שנה ישבו רשב"י ובנו רבי אלעזר במערה, ולמדו תורה יום ולילה. כשיצאו ראו אנשים חורשים וזורעים, ואמרו: "מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה".

"כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף"

שבת לג ע"ב

יצאה בת קול ואמרה להם שאם להחריב את העולם יצאו, יחזרו למערתם. חזרו למערה לעוד שנים עשר חודש. וכשיצאו בפעם השנייה, מספרת הגמרא: "כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר, הוה מסי רבי שמעון", כל מקום שרבי אלעזר היה מכה בעיניו, רבי שמעון היה מרפא.

יש כאן לימוד עמוק. גם עין קדושה, של צדיקים שלמדו תורה שתיים עשרה שנה, יכולה לשרוף אם היא מביטה בלי רחמים. והעין של רשב"י, אחרי שנה נוספת של תיקון, הפכה לעין שמרפאה. אותה עין עצמה. ההבדל הוא באהבה שבה מסתכלים.

ויש בגמרא עוד עדות על כוח המבט של צדיקים, במעשה ברבי יוחנן ורב כהנא (בבא קמא קיז ע"א וע"ב). רבי יוחנן היה זקן מאוד, וגביניו כיסו את עיניו, וביקש שירימו את עפעפיו כדי לראות את רב כהנא. ראה ששפתו של רב כהנא סדוקה, וחשב שהוא מחייך ולועג לו. חלשה דעתו, ורב כהנא נפטר. למחרת אמרו לו החכמים שכך הוא דרכו של רב כהנא. הלך רבי יוחנן אל המערה שבה נקבר, ביקש רחמים והקים אותו לחיים, ואמר לו: "אי הוה ידענא דדרכיה דמר הכי, לא חלשא דעתי", אילו ידעתי שזו דרכו של מר, לא הייתה חלשה דעתי. מבט אחד שלא דן לכף זכות, ומה גדול כוחו.

◆ הזק ראייה

בתחילת מסכת בבא בתרא דנה הגמרא אם "היזק ראייה שמיה היזק", אם מבט לתוך חצרו של חבר נחשב נזק. ובתוך הדיון מובא:

”אמר רבי אבא אמר רב הונא אמר רב: אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו בשעה שהיא עומדת

בקמותיה”

בבא בתרא ב ע”ב; בבא מציעא קז ע”א

ורש”י מפרש: ”שלא יפסידנה בעין הרע“. ובבבא מציעא שם מובאת עצה של רב יהודה לרבין: אל תקנה שדה שסמוכה לעיר, כי עין בני אדם שולטת בה תמיד. והדבר נפסק להלכה בשולחן ערוך: ”אפי’ בראייתו אם יש בו היזק לחבירו אסור להסתכל בו“ (חושן משפט שעח, ה). המבט של אדם הוא אחריות של ממש, וההלכה מתייחסת אליו כמו אל מעשה.

השמירות שנתנו חז”ל

חז”ל לא רק לימדו שיש עין הרע. הם גם נתנו דרכים להישמר ממנה. בגמרא במסכת ברכות מובאת עצה למי שנכנס לעיר וחושש מעין רעה: יאחז את האגודל של יד ימין ביד שמאל, ואת האגודל של יד שמאל ביד ימין, ויאמר:

”אנא פלוני בר פלוני מזרעא דיוסף קאתינא, דלא שלטא ביה עינא בישא”

ברכות נה ע”ב

ושם נאמר עוד: ”ואי דחיל מעינא בישא דיליה, ליחזי אטרפא דנחיריה דשמאליה“, ואם הוא חושש מעין רעה שלו עצמו, יביט בצד השמאלי של חוטמו. הגמרא דואגת גם לכך שאדם לא יזיק לאחרים בעיניו.

ובאותה סוגיה: ”האי מאן דחליש, יומא קמא לא לגלי, כי היכי דלא לתרע מזליה“. אדם שחלה, ביום הראשון לא יפרסם זאת. ורבא, כשחלה, ביום הראשון לא גילה, ומן היום השני ואילך ביקש שיכריזו, כדי שמי שאוהב אותו יבקש עליו רחמים.

ובתלמוד הירושלמי נאמר:

”לוחשין לעין ולמעיים ולנחשים ולעקרבים ומעבירין על העין בשבת”

תלמוד ירושלמי, שבת פרק יד הלכה ג

רבנו יחיאל מפריז פירש שהירושלמי מדבר כאן בעין הרע (הובא בתשובות מהר”ם מרוטנבורג, דפוס לבוב, סימן קעה). ובספר כף החיים פוסק: ”שמותר ללחוש לחש עין הרע בשבת”, ומביא בשם שו”ת לב חיים לרבי חיים פלאג’י זצ”ל שמותר לומר לחולה ”לחש ממחר” וז”ל”, כלומר לחש מרבי חיים ויטאל זיע”א, תלמידו של האר”י הקדוש, לעין הרע (כף החיים, אורח חיים שו, ס”ק סו; ושם שכח, ס”ק רנז). הלחש הזה נמסר במסורת המקובלים, והפוסקים התירו אותו אפילו ביום השבת.

גם על בהמות חשבו חז”ל. בברייתא שבגמרא במסכת שבת מוזכר ”זנב שועל” שתולים לסוס, ורש”י מפרש: ”שתולין לו בין עיניו שלא ישלוט בו עין” (רש”י שבת נג ע”א).

קמיע שמירה בכתב יד מן המאה השמונה עשרה, שנכתב ”שמירה לבילא בת

רחל” להצלה מן המגפה

◆ סגולות ותפילות בדורות האחרונים

רבנו יוסף חיים זיע”א, הבן איש חי, כותב בהלכותיו שלהינצל מעין הרע הבאה פתאום יאמר ”אנא מזרעא דיוסף קאתינא, בן פורת יוסף בן פורת עלי עין”, ומביא שבספרים כתוב לומר גם ”ויעקב איש תם ישב אהלים”, ”ואני

ברב חסדך אבוא ביתך", ואת הפסוק "וישא בלעם את עיניו" עד "ותהי עליו רוח אלהים". ומביא בשם החיד"א זיע"א ש"מנהג העולם לומר חמשה" (בן איש חי, שנה שנייה, פרשת פנחס, סעיף יג).

ובקונטרס "כף אחת", שיצא לאור בליוורנו בשנת ה'תר"ב, ובו תפילות וסגולות מכתבי החיד"א זיע"א שנמצאו ביד אחד מתלמידיו, מובאת סגולה לעין הרע בשם רב יהודאי גאון: לוקחים קערה של מים זכים וקערה של שמן זית, אומרים פסוקים של "ה' צבאות" שלוש פעמים כל אחד, ומטיפים טיפות שמן לתוך המים, ומתפללים:

"וכשם שאלו הטפות נאבדים ומתבטלים במים כך יתבטלו ויאבדו כל מכאוב וכל חולי וכל עין הרע מפלוני בן פלונית"

כף אחת, סימן יב

ורבי נחמן מברסלב זיע"א אמר ש"ענין עין הרע הוא, כי יש כח ממש בהראיה" (שיחות הר"ן, רמב). והפלא יועץ, רבי אליעזר פאפו זצ"ל, כותב ש"כבר יש בספרים כמה סגולות להנצל מעין הרע", ומוסיף מיד: "ועל הכל תפלה עושה פרות".

◆ **יציקת עופרת**

ובדומה לזה נשתמר בקהילות ישראל המנהג העתיק של יציקת עופרת. העופרת מותכת ונשפכת לתוך מים, ובאותה שעה אוחדים בתפילה ובשמות הקודש שנמסרו במסורת המקובלים. הצורות שנקרשות במים משמשות סימן לבירור שורש הדברים, ואין בהן ניחוש ולא ידיעת עתידות. זו דרך קרובה מאוד לסגולה של השמן והמים שהבאנו, וכך אני נוהג, בתפילה ובשמות הקודש.

אבל חשוב לי לומר בבירור: העופרת היא כלי. מה שפועל הוא התפילה ורחמי שמיים. אין בזה הבטחה, אין בזה מסחר, ואין בזה תחליף לרופא כשיש צורך ברופא. וזו הייתה דרכן של השמירות שלימדו חז"ל: עצה טובה ותפילה, מתוך אמונה שאין עוד מלבדו.

עין הרע בזוהר ובקבלה

בזוהר הקדוש מתבאר ש"עין רעה מסטרא דשמאלא", מצד הדין (זוהר חדש, ואתחנן), וכנגדה עומדת עין טובה עליונה. ומה שזכה יוסף שאין עין הרע שולטת בו:

"מפני מה זכה יוסף דלא שלטא ביה עינא בישא, מפני שזכה לאשתגחא בעינא טבא עילאה"

זוהר, אדרא רבא (פרשת נשא)

מי שמביט בעולם בעין טובה, זוכה שהעין הטובה העליונה תשגיח עליו. זה סוד המידה כנגד מידה של עין הרע.

ועוד מגלה הזוהר דבר מפליא על קריאת שמע. את "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אנחנו אומרים בלחש, והמילה "ועד" היא חילוף אותיות של המילה "אחד". ומבאר הזוהר: "ובגין דלא תשלוט עין הרע, אנן מחלפי אתוון, דלא אמרינן אחד באתגלייא". ולעתיד לבוא, "דיתעבר עין הרע מעלמא", ייאמר "אחד" בגלוי (זוהר, פרשת תרומה). אפילו בייחוד הקדוש ביותר, בשעת קבלת עול מלכות שמיים, יש מקום לצניעות.

ובזוהר פרשת אחרי מות נאמר על בעל עין רעה: "יסטי בר נש אפילו ממאה ארחין, ולא יארע בבר נש דאית ליה עינא בישא", יסטה אדם אפילו ממאה דרכים, ולא יפגוש באדם שיש לו עין רעה.

ובמנהג התשליך בראש השנה, מביא המשנה ברורה: "וטוב לילך למקום שיש בו דגים חיים לסימן שלא תשלוט בנו עין הרע ונפרה ונרבה כדגים", ומוסיף "ובכתבים כתב נהר או באר" (משנה ברורה תקפג, ס"ק ח). שוב הדגים של יוסף: מכוסים במים, ופרים ורבים.

תשליך על שפת הים בראש השנה ה'תש"ב (1941). הולכים אל המים שיש בהם דגים, "לסימן שלא תשלוט בנו עין הרע"

הלכות שנקבעו מפני עין הרע

עין הרע אינה רק עניין של אגדה. יש הלכות של ממש שנקבעו בגללה.

◆ שני אחים בעלייה לתורה

"יכולים לקרות ב' אחים זה אחר זה והבן אחר האב ואין מניחין אלא בשביל עין הרע"

שולחן ערוך, אורח חיים קמא, ו

והרמ"א מוסיף שאפילו אם אחד הוא השביעי והשני המפטיר, לא יקראו לשני בשמו. והמשנה ברורה מסביר: "מן הדין אין שום חשש איסור, וע"כ אם קראוהו וכבר עלה לא ירד, אך לכתחלה אין מניחים לקרות משום עין הרע" (משנה ברורה קמא, ס"ק יח). ומוסיף שאין הבדל בין אחים מן האב לאחים מן האם, "ואפילו אומרים שאין מקפידים על עין הרע" (ס"ק יט).

◆ שתי חופות

בהלכות ברכות חתנים כותב הרמ"א: "וי"א דאין לברך לב' חתנים ביחד משום עין הרע, וכן נוהגין לעשות לכל א' חופה בפני עצמו" (אבן העזר סב, ג). שתי שמחות גדולות באותו רגע ממש, מושכות עין.

◆ מניין של יהודים

ומן הגמרא ביומא שהבאנו נוהגים בקהילות ישראל שלא למנות יהודים לפי ראשיהם, גם כשבודקים אם יש מניין בבית הכנסת.

◆ מי שמספר בשבח חברו

והפלא יועץ מוסיף הנהגה של עין טובה: מי שמזכיר טובות ושבחים של חברו, "תכף יברכהו שלא ישלט בו עין הרע". וזה גם טעם המנהג לומר "בלי עין הרע" כשמספרים על הצלחה של מישהו. בכך המשבח הופך את דבריו לברכה, הפוך ממה שעשה בלעם.

מי שאינו מקפיד

יש בגמרא כלל שנאמר על עניין אחר, על החשש מ"זוגות", ונוגע גם לענייננו:

"כללא דמילתא, כל דקפיד, קפדי בהדיה, ודלא קפיד, לא קפדי בהדיה, ומיהו למיחש מיבעי"

פסחים קי"ב

מי שמקפיד ומפחד, הדברים נתפסים בו. מי שאינו חושש, אינם נתפסים בו. ובכל זאת, הגמרא מסיימת, צריך להיזהר. הכלל הזה נאמר בגמרא על הזוגות, ואין לסמוך עליו כדי לבטל את מה שהפוסקים קבעו. ובעניין העלייה לתורה החמירו הפוסקים, כפי שראינו, ובאליה רבה (קמא, ס"ק ח) כתב שמדברי מהרי"ל משמע שגם מי שאמר שאינו מקפיד על עין הרע, אין לעשות כן.

אבל יש בכלל הזה לימוד גדול לכל אחד. הפחד עצמו פותח פתח. אדם שחי בבהלה מכל מבט, ומחפש סימנים בכל דבר, מכניס את עצמו לתוך הרשת. ואדם שנזהר כפי שחז"ל לימדו, ואחר כך הולך בשמחה ובביטחון, יוצא

”ועל כל פנים לא ימנע מעשות מצוה מפני חשש עין הרע, כגול להביא עני לביתו, או לדרש ברבים ללמד דעת את העם, כי שומר מצוה לא ידע דבר רע”

פלא יועץ, ערך עין הרע

והפלא יועץ מוסיף שם הדרכה רגישה מאוד: מי שנזהר מעין הרע, יעשה זאת בחכמה, “שלא ירגישו בו שהוא משתמר שלא יבואו להקפיד עליו על שחושדם שהם בעלי עין הרע”. ובמיוחד כשמדובר באדם עני, או במי שאין לו ילדים, שאם ירגיש שנזהרים ממנו, לבו ייכאב. השמירה מעין הרע לעולם לא תבוא על חשבון כבודו של אדם אחר.

דרכו של יהודי: מה עושים היום

מכל המקורות האלה עולה דרך ברורה וחמה.

♦ לתקן את העין שלנו

קודם כל, לשמוח בשמחה של אחרים, לברך כשמספרים לנו על הצלחה, ולא להביט במה שאינו שלנו. “עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו, אין עין הרע שולטת בו”. וכך כותב הרמב”ם על דרך החיים הנכונה:

”אלא בעל עין טובה ממעט בעסק ועוסק בתורה. ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו”

רמב”ם, הלכות דעות ב, ז

תחשבו על הרגע שבו חבר מספר לכם שנולד לו נכד, או שהבן שלו התארס, או שהצליח לו סוף סוף בפרנסה. יש רגע קטן, לפני שהפה מדבר, שבו הלב מחליט איך להסתכל. מי שמרגיל את עצמו באותו

רגע לשמוח באמת, ולומר מכל הלב "ברוך ה', שיהיה בשעה טובה, בלי עין הרע", הופך מבט פשוט לברכה. זו העבודה של תלמידי אברהם אבינו, וזו השמירה הטובה ביותר שיש.

◆ צניעות

לא כל הצלחה צריכה פרסום, ולא כל שמחה צריכה להיות מוצגת לכל העולם. "אין לך יפה מן הצניעות". זה נכון היום יותר מתמיד, כשכל אחד מצלם ומפרסם את כל מה שיש לו לעיני אלפים.

◆ תפילה ופסוקים

מי שחושש, יאמר את מה שחז"ל לימדו: "אנא מזרעא דיוסף קאתינא" ו"בן פורת יוסף", ויתפלל אל הקב"ה בלשונו, כי "על הכל תפלה עושה פרות".

◆ צדקה וחסד

"בכל אתר דסטרא דימינא אשתכח, עינא בישא לא שלטא ביה". מי שעינו טובה ונותן מלחמו לדל, יבורך.

◆ אחריות ובדיקה

"תשעים ותשעה מתים בפשיעה". מי שיש לו כאב או חולי, הולך לרופא. מי שיש לו קושי בפרנסה, מסדר את ענייניו. מי שיש לו מתח בבית, מדבר ומתייעץ. ורק בתוך כל זה, ולא במקומו, נזהרים גם מעין הרע.

◆ להתרחק מן המפחידים

מי שמבטיח תוצאות, מאיים, ודורש סכומים גדולים, אינו הולך בדרך של חז"ל. ומי שמרגיש שהוא באמת זקוק לעזרה בעניין, יפנה לרב אמיתי שהולך בדרך התורה, בענווה ובלי מסחר.

ומעל הכל, לזכור שאין עוד מלבדו. עין הרע היא אחד מן הכוחות שהקב"ה ברא בעולמו, והיא אינה עומדת לעולם בפני עצמה. מי שבוטח בה', ה' פורש עליו את סוכתו.

יהי רצון שהקב"ה יפרוש עלינו את כנפיו, כמו שפרשה רחל אמנו את כנפיה על בניה, וישמור אותנו ואת ילדינו ואת כל אשר לנו מכל עין רעה ומכל דבר רע. ויזכנו להיות מתלמידיו של אברהם אבינו, בעין טובה, ברוח נמוכה ובנפש שפלה, ולראות בטוב של כל יהודי ולשמוח בו. וכמו שכתוב בזוהר, נזכה ליום שבו "יתעבר עין הרע מעלמא", ויהיה ה' אחד ושמו אחד, בגאולה השלמה, במהרה בימינו, אמן.

מקורות

בראשית טז, ד עד יא; בראשית כב, יט; בראשית כה, כז; בראשית מב, א עד ה; בראשית מח, טז; בראשית מט, כב; שמות ל, יב; שמות לד, ג; במדבר ו, כד; במדבר כד, ב עד ה; דברים ז, טו; דברים כח, ח; יהושע יז, טו; מיכה ו, ח; תהלים ה, ח; משלי כב, ט · רש"י על בראשית טז, ה; טז, יא; מב, ה; מט, כב; שמות ל, יב; שמות לד, ג; במדבר כד, ב; כד, ה · משנה, אבות ב, יא; ה, יט; רע"ב ורבנו יונה על אבות ב, יא; פירוש המשנה לרמב"ם, אבות ה, יט · אבות דרבי נתן טז, א · ברכות כ ע"א; ברכות נה ע"ב; שבת לג ע"ב; שבת נג ע"א ורש"י שם; פסחים קי ע"ב; יומא כב ע"ב; תענית ח ע"ב; סוטה לח ע"ב; בבא קמא קיז ע"א וע"ב; בבא מציעא מב ע"א; בבא מציעא פד ע"א; בבא מציעא קז ע"א וע"ב ורש"י שם; בבא בתרא ב ע"ב; בבא בתרא קיח ע"א · תלמוד ירושלמי, שבת פרק יד הלכה ג · בראשית רבה מה, ה; נו, יא; צא, ו · במדבר רבה יב, ד · מדרש תנחומא, כי תשא, לא · זוהר, פרשת בלק; פרשת אחרי מות; זוהר חדש, ואתחנן; פרשת פקודי; פרשת תרומה; פרשת נשא ואדרא רבא · רבנו בחיי על שמות ל, יב · רמב"ם, הלכות דעות ב, ז · שולחן ערוך, אורח חיים קמא, ו; אבן העזר סב, ג (רמ"א); חושן משפט שעח, ה · משנה ברורה קמא, ס"ק יח ויט; תקפג, ס"ק ח · אליה רבה, אורח חיים קמא, ס"ק ח · כף החיים, אורח חיים שו, ס"ק סו; שכת, ס"ק רנז · תשובות מהר"ם מרוטנבורג, דפוס לבוב, סימן קעה · בן איש חי, שנה שנייה, פרשת פנחס, סעיף יג · כף אחת (מכתבי החיד"א), סימן יב · פלא יועץ, ערך עין הרע · שיחות הר"ן, רמב

קרדיט תמונות: קבר רחל, צילום פוטווכרום משנות התשעים של המאה התשע עשרה, אוסף ספריית הקונגרס (Library of Congress), נחלת הכלל, דרך Wikimedia Commons · תשליך בראש השנה ה'תש"ב, צילום: זולטן קלוגר, נחלת הכלל, דרך Wikimedia Commons · קמיע שמירה בכתב יד מן המאה השמונה עשרה, Wellcome Collection, CC BY 4.0, דרך Wikimedia Commons